ПОМІРКО Р.С., КАБОВ А.В.
(Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка)

СЕМАНТИЧНА ПОЛІФОНІЯ ТА ПРАГМАТИКА УМОВНОГО СПОСОБУ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ В ПІДРЯДНИХ ОБСТАВИННИХ РЕЧЕННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ XX СТОЛІТТЯ)

Семантика та прагматика дієслівних систем романських мов широко вивчається мовознавцями різних країн. Поряд з вже відомим функціональним, нещодавно з'явився поліфонічний підхід, який надає змогу всебічніше вивчати загальну семантику висловлювань, а також його релевантність у визначенні семантики дієслівних висловлювань.

Теорія поліфонії була розроблена на початку 80-х років XX століття Жан-Клодом Анскомбром та Освальдом Дюкро. Дещо пізніше, у 2001 році, виходить праця іспанської дослідниці Марії Луїзи Донер «Subjuntivo y polifonía», яка пропонує свій варіант поліфонічної теорії. На її думку, поліфонія існує не тільки в окремих висловлюваннях, але й в системі мови. Згідно її теорії, форми умовного способу і модальні форми є показниками поліфонії і зумовлюють появу суперечки між висловлювачами. Висловлювачі образно не спілкуються за допомогою лише слів; їм відповідає передусім їхнє семантико-прагматичне тлумачення, яке Дюкро називає *точкою зору*.

«Мовець керує точками зору, які конструюють зміст висловлювання, оскільки воно не є простою та лінійною структурою, а накладанням один на одного пов'язаних між собою дискурсів, в результаті взаємодії яких народжується його значення» [Donaire 2001, c. 63]. Це значення складається з різноманітних точок зору, взаємопов'язаних між собою. Саме це твердження, на думку іспанської дослідниці, є базисом поліфонії.

Авторка відзначає, що точка зору є діалогічною за своєю природою, оскільки це результат вибору серед двох можливих варіантів. Марія Луїза Донер наводить наступне визначення поняття «точка зору»: «форма аргументації, яка представляє сигніфікат як результат вибору. Ця форма аргументації перетворює висловлювання в полеміку.» [Donaire 2001, c. 67]. Дослідниця виділяє *прихильну точку зору*, яка аргументує на користь змісту певної мовної одиниці, що вказує спрямування і *неприхильну*, яка аргументує проти цього спрямування. Мовець може спочатку ймовірно висловити три різні точки зору, але згодом все одно відкине дві з них і обере лише одну. Точка зору, як константа, завжди існує у висловлюванні, проте інколи немає маркера, який би експліцитно вказував на неї. У випадку відсутності такого маркера, точка зору є прихильною і проявляється у відповідних мовних зворотах, тоді будь-яке висловлювання є поліфонічним за своєю природою. Кожна мовна одиниця містить вказівки поліфонічного характеру. В свою чергу, вони аргументують вибір однієї точки зору, або інструмент керування ними, вказують на орієнтацію тематичного змісту лексичних одиниць.

Метою запропонованої статті є дослідження семантики умовного способу та його впливу на загальне значення речень, виходячи з постулатів поліфонічної теорії. Обрання підрядних обставинних речень в якості об'єкта дослідження пояснюється значною кількістю випадків застосування умовного способу.

Варто відразу ж відзначити, що функціонування умовного способу в підрядних обставинних реченнях є синтагматично обумовленим з низкою сполучників – маркерів умови - *avant que, jusqu'à ce que, sans que*, *quoi que* тощо. «Традиційні граматики говорять про те, що зв'язок дії підрядного речення з дійсністю виражається в змісті головного речення в поєднанні з семантикою сполучника» [Сабанеева 1984,

с. 93]. Згідно поліфонічної теорії, пов'язаність дії підрядного речення з дійсністю залежить від слова-селектора, яке обирає одну точку зору. Дійсно, в деяких випадках в ролі слова-селектора виступає сполучник, проте частіше, цю роль виконує дієслово в дійсному способі. Саме воно і визначає реальність або нереальність подій, що описані в підрядному реченні. Розглянемо підрядні обставинні речення *мети, причини, часу, умови, способу дії, допусту*.

а) Підрядні мети.

Найпоширенішими сполучниками підрядності в таких реченнях є «*pour que*», «*afin que*»: 1) «Il n'avait pas fallu deux mois *pour que* le fils bien-aimé *revînt* dormir dans son petit lit de collégien tout contre la chambre maternelle» [Mauriac 1992, с. 115], 2) «Presque toujours un fils suffisait, un seul, *pour que se perpétuât* le mince filet de vie charriant jusqu'à la fin du monde le patrimoine sans cesse grossi de dots et d'héritage» [Mauriac 1992, с. 139], 3) «. . . il se révoltait contre ce mirage qui noie l'univers entier dans les ténèbres *afin que soit baigné* de lumière un être unique» [Mauriac 1992, с. 141], 4) «Il fallait d'abord, selon lui, vaincre chez Fernand le dégoût de la nourriture «*afin qu'il se fît* du sang»» [Mauriac 1992, с. 147], 5) «Il me suffisait cependant de renifler sur un accusé la plus légère odeur de victime *pour que* mes manches *entrassent* en action» [Camus 1968, с. 20].

В першому реченні загальна прихильна семантика виводиться за допомогою заперечних часток-селекторів «*ne . . . pas*» після дієслова «*il avait fallu*», які вказують на швидке виконання мети, позначеної сполучником «*pour que*». В другому прикладі, селектором позитивної точки зору є прислівниковий зворот «*presque toujours*», який містить позитивний семантичний стереотип. Цей стереотип підтримується неозначеним артиклем прикметника «*seul*». Третє речення обирає прихильну точку зору, оскільки семантика дієслова «*se révoltait*» передбачає досягнення певної мети шляхом боротьби. Мета виражається за допомогою форми умовного способу «*soit baigné*». Метою четвертого прикладу є набирання сил Фернандом. Селектором прихильної точки зору стосовно цієї мети є дієслово «*vaincre*». П'яте речення обумовлює здійснення мети, хоча в ньому і не спостерігається сполучників умови. Його роль виконує зворот «*il me suffisait*», який обирає прихильну точку зору для всього висловлювання.

б) Підрядні причини.

Умовний спосіб супроводжується в таких реченнях наступними сполучниками: *soit que . . . soit que, non que, ce n'est pas que, non point que, loin que* : 1) «Mathilde reconnut l'estrade que sa belle-mère avait autrefois fait dresser dans chaque chambre, afin de pouvoir constamment suivre les allées et venues de son fils . . . *soit qu'il fît* au Nord le tour du rond ou *qu'il arpentât* l'allée du Midi, ou *qu'elle guettât* son retour par le portail de l'Est» [Mauriac 1992, с. 112], 2) «*Non certes qu'elle fût tentée* d'édifier des chateaux en Espagne à propos de ce regard maniaque qui la couvait . . .» [Mauriac 1992, с. 120], 3) «Il ne dérobait plus sa face, soit qu'il se sentait à demi protégé par l'ombre, *soit qu'il se résignât* à cette charité dernière de se laisser adorer» [Mauriac 1992, с. 153], 4) «*Non pas qu'elle crût* spécialement à l'hérédité mais *l'idée qu'il pût* tolérer auprès de lui une telle horreur l'inquiétait sur le reste de la ferme» [Sagan 1993, с. 57], 5) «Nous écrivons tous beaucoup trop. *Ce n'est pas* que nous le *désirions*. Mais on nous y pousse.» [Штейнберг 1972, с. 189].

В цьому типі речень про обрану точку зору нам повідомляє не сам сполучник, оскільки він не володіє позитивним або негативним семантичним стереотипом, а інші члени речення. В першому прикладі роль такого члена речення відіграє конструкція *«pouvoir constamment suivre les allées et venues de son fils»*, форма якої експліцитно вказує на вибір позитивної точки зору. Форми умовного способу «*fît, arpentât, guettât*» вказують не лише на полеміку точок зору, але й пояснюють причину дій підмета в

головному реченні. Натомість, в другому реченні, сполучник «*non que*» обирає неприхильну точку зору, яка підсилюється прислівником «*certes*». Таким чином, інколи і сам сполучник підрядності без присутності дієслова у дійсному способі, спроможний обрати одну з двох точок зору. В третьому прикладі селектором позитивної точки зору є частки «*ne . . . plus*», які нейтралізують негативну семантику дієслова «*dérober*». В четвертому реченні неприхильна точка зору обирається не лише сполучником «*non pas que*», але й дієсловом «*l'inquiétait*», хоча вони і відносяться до різних підрядних речень. Зазначимо також, що застосування умовного способу в цьому реченні пояснюється не лише поліфонічною теорією, але й його синтагматичною пов'язаністю з іменниками «*l'idée, le fait*». До речі, говорячи з поліфонічної точки зору, самі іменники «*l'idée, le fait*» мають бінарну спрямованість, оскільки можуть вказувати як на позитивну, так і на негативну подію. В останньому прикладі, пояснення причини події підрядного речення знаходиться в незалежному реченні («Mais on nous y pousse»). Безособова конструкція «*ce n'est pas que*» не обирає жодної точки зору. Семантика незалежного речення явно вказує на неприхильну точку зору.

в) Підрядні часу.

В них вживаються такі сполучники: *avant que, jusqu'à ce que, en attendant que, après que, aussitôt que, dès que*.

Розглянемо цей вид підрядних речень на прикладах, використовуючи поліфонічну теорію: 1) «Le poète Virgile l'annonça en carmes sibyllins *avant qu'elle ne fût née*» [Thibault 1969, c. 6], 2) «Mon père, est-il louable *d'attendre* les bras croisés, *que vienne* le secours d'en haut au lieu d'agir par prudence humaine et de s'aider soi-même ?» [Thibault 1969, 13], 3) «A la lueur de la veilleuse, il corrigeait des devoirs *jusqu'à ce que ce fût* l'heure de la potion» [Mauriac 1992, c. 123], 4) «. . . (enfant, il donnait des coups de genou dans le fauteuil de sa mère *jusqu'à ce qu'elle criât* grâce) [Mauriac 1992, c. 130], 5) «*Avant que j'aie eu* le temps d'enregistrer ce qui s'était passé, la motocyclette s'éloigna» [Camus 1968, c. 57], 6) «Ce serait une bonne idée, répondit Diane *avant même que* Luce *n'ouvrît* la bouche» [Sagan 1993, c. 50].

В першому реченні прихильна семантика є експліцитною, оскільки дієслово в дійсному способі «*l'annonça*» і обставина, що слідує за ним («*en carmes sibyllins*») володіють явною позитивною спрямованістю. Застосування експлетивної частки «*ne*» перед умовним способом є факультативним і не впливає на вибір семантичної спрямованості висловлювання. Сполучник «*avant que*» вказує на те, що в часовому плані, дія головного речення відбулася раніше за дію підрядного. Таким чином, якщо використовувати термінологію Г.Гійома, то кожна дія в підрядних часу виражена за допомогою умовного способу, є неактуалізованою в момент мовлення. Теорія Г.Гійома виявляє деяку подібність в порівнянні з поліфонічною теорією, оскільки неактуалізованість дії передбачає її актуалізацію в майбутньому. Актуалізація дії, в свою чергу, може відбутись лише у двох напрямках : позитивному або негативному. Тобто, семантика висловлювання може бути стверджувальною або заперечною.

Аналіз першого речення підходить для інших, що містять сполучник «*avant que*» (5,6 речення). В них обирається позитивна точка зору.

Що ж до речень, де застосовуються сполучники «*jusqu'à ce que, en attendant que*», то їхня специфіка полягає в обиранні спочатку однієї точки зору, яка в певний визначений момент може змінитися на протилежну: прикладами слугують 2, 3, 4 речення. В третьому реченні обрана прихильна точка зору не змінюється, а припиняє діяти на певний час. Проте, не виключено,що вона знову поновиться в майбутньому. Для цього необхідно знати подальший контекст. В четвертому прикладі, негативна семантика головного речення змінюється на позитивну (її селектором є іменник «*grâce*»).

г) Підрядні умови.

Умовний спосіб вживається в підрядних обставинних умови після сполучників: «*à condition que, pourvu que, à moins que, pour peu que, en (au) cas que, supposé que, en admettant que*»: 1) «*Pourvu qu*'une autre grossesse *fût* possible !» [Mauriac 1992, c. 117], 2) «Elle n'avait droit à une chaise que pendant la veillée et *à condition qu'elle filât*» [Mauriac 1992, c. 127], 3) « *A moins que* vous ne *m'autorisiez* à plaider votre cause, il ne devinera pas que vous désirez du genièvre» [Camus 1968, c. 5], 4) «Non seulement je ne risquais pas de rejoindre le camp des criminels, mais encore je prenais leur défense, *à la seule condition qu'ils fussent* de bons meurtriers comme d'autres sont de bons sauvages» [Camus 1968, c. 23], 5) «*Pour peu qu'ils aient* quelque talent d'agrément, on les reçoit dans les meilleurs sociétés» [Штейнберг 1972, с. 190].

Зазвичай, в підрядних умови існує поліфонія точок зору. Особливу роль у виборі однієї з них відіграють сполучники. Своєю семантикою вони вказують на сучасну точку зору, і, залежно від того позитивна вона чи негативна, скеровують її в потрібному напрямку. В підрядних умови, як і в підрядних часу, дія, виражена умовним способом, є неактуалізованою мовцем, оскільки він не виконав необхідної умови для її реалізації.

В першому прикладі, експліцитна семантика побажання сполучника «*pourvu que*» вказує на прихильну точку зору, яка була обрана в попередньому висловлюванні, і яка виражає майбутню неактуалізовану дію: «Non, non, elle ne mourait pas et, vivante, ne *laisserait* plus l'adversaire l'accabler» [Mauriac 1992, c. 117]. В другому реченні, не можна говорити про вибір прихильної точки зору, оскільки частки «*ne . . . que*» вказують на очевидні межі виконання дії. Говорити ж про прихильну точку зору можна лише тоді, коли для неї не існує семантичних обмежень. Схожа ситуація в четвертому реченні – обирання прихильної точки зору обумовлене підрядним реченням, а отже, не може бути основою для визначення семантики всього висловлювання. В третьому реченні застосовується інший обмежувальний сполучник «*à moins que*». Позитивна спрямованість головної частини 3 речення не є всеосяжною, оскільки вона стає обумовленою семантикою сполучника «*à moins que*». Таким чином, прихильна семантика є неактуалізованою. Отже, у вищенаведених прикладах не обирається жодної точки зору, оскільки відсутній її селектор. Така ж ситуація спостерігається в останньому, п'ятому прикладі. Сполучник «*pour peu que*» теж володіє обмежувальною семантикою і заважає обрати єдину точку зору.

д) Підрядні способу дії.

Сполучниками, що передують умовному способу в підрядному реченні є: *sans que, de manière que, de façon que, de sorte que*: 1) «En effet, la vertu sanctifiante de ce sacrement résulte de l'acte extérieur par lequel il est conféré, *sans que* le baptisé *coopère* à sa propre sanctification par aucun acte personnel.» [Thibault 1969, c. 26], 2) «C'est, reprit le Seigneur, une façon de dire en rapport avec ma vieille cosmogonie et dont je ne me déferai pas *sans qu'il en coûte* à mon immutabilité» [Thibault 1969, c. 32], 3) «Son coeur seul battait un peu follement *sans qu'elle en souffrît*» [Mauriac 1992, c. 117], 4) «Il porta au mont-de-piété quelques-unes des humbles pièces d'argenterie du ménage *sans que Mathilde songeât* même à prévenir son père ni les Lachassaigne» [Mauriac 1992, c. 118], 5) «Quand je vivais en France, je ne pouvais rencontrer un homme d'esprit *sans qu'aussitôt j'en fisse* ma société» [Camus 1968, c. 8] 6) «Il l'a expliqué *de sorte que tout le monde le comprenne*» [Сабанєєва 1984, с. 93].

Семантичною вказівкою сполучників «*de manière que*», «*de façon que*», «*de sorte que*» є бажання мовця організувати певним чином свою діяльність. Що ж до сполучника «*sans que*», то він, на перший погляд, повністю заперечує реальність дії підрядного речення. Проте, в інших випадках, він з нею пов'язаний. Вирішальну роль відіграє наявність ствердження або заперечення в головному реченні.

Стверджувальне головне речення пов'язане з відсутністю в дійсності факта, який міститься в підрядному реченні. Прикладами можуть слугувати 1,3,4 речення. В них дії підрядних речень насправді не відбулися. Таким чином, умовний спосіб виражає вже не просто неактуалізовану, а нездійсненну дію. Отже, стверджувальна форма дієслова дійсного способу виступає селектором прихильної точки зору.

Взаємодія заперечної форми дієслова в головному реченні з негативною семантикою сполучника дає в результаті загальну позитивну семантику та спрямованість висловлювання. Прикладами слугують 2,5 речення. Додамо декілька прикладів, які подає Маргарита Сабанєєва: «Pendant des années, il n'avait pu entendre un tango *sans qu*'aussitôt sa poitrine *se contractât* d'angoisse» [Сабанєєва 1984, с. 94], «. . . elle ne pouvait penser à lui *sans que* son coeur *défaillît* doucement» [Сабанєєва 1984, с. 94]. Селекторами прихильної точки зору стають дієслова в заперечній формі.

Що ж до речень, які містять сполучники «*de manière que*», «*de façon que*», «*de sorte que*», то селекторами позитивної або негативної точки зору виступають не дієслова головного речення, а навність або відсутність заперечних часток перед умовним способом. Якщо вони відсутні, точка зору є позитивною, якщо наявні, - негативною.

е) Підрядні допусту.

Відзначимо відразу, що умовний спосіб вживається не тільки в підрядних допусту, а також в допустових зворотах: *qui que ce soit, quoi que, quel que soit, quelque . . . que, si . . . que, pour . . . que, où que*. В підрядних реченнях застосовується здебільшого лише два сполучника допусту «*bien que*», «*quoique*»: 1) «. . . *quoique vous soyez* de petite taille, vous semblez moins une troupe de pêcheurs et de mariniers que le sénat d'une sage république» [Thibault 1969, с. 21], 2) «Le chien gémissait toujours, *bien qu'eût cessé* tout bruit de pas» [Mauriac 1992, с.113], 3) «. . . *bien qu'elle se défendît* d'être expansive, elle baisa le cher visage angélique» [Mauriac 1992, с. 118], 4) «Il aurait fallu mettre plus d'insistance à s'informer de lui, *bien qu'il ne répondît* à aucune lettre» [Mauriac 1992, с. 123], 5) «. . . je puis dire que le centre des choses est ici, *bien que nous nous trouvions* à l'extrémité du continent» [Camus 1968, с. 17], 6) «Mais ne me demandez pas de dire *quoi que ce soit* ou de serrer la main à ce type !» [Sagan 1993, с. 33], 7) «*Quoi qu'il en soit*, ils s'étaient arrêtés et Diane se retourna triomphalement vers ses compagnons» [Sagan 1993, с. 37], 8) «. . . comme le bruit des poubelles l'était à la ville, vacarme sans grâce, *quel que soit* le talent de l'éboueur . . .» [Sagan 1993, с. 53], 9) «*Pour autant que je sache*, bien entendu, ajouta-t-elle avec prudence et modestie» [Sagan 1993, с. 58], 10) «. . . *Si cruel que cela soit* de vous enlever toute illusion, nous estimons que cela est nécessaire» [Богомолова 1948, с. 248], 11) «*Pour tranquille et paisible qu'elle soit*, ma vie n'en est pas moins active et laborieuse» [Богомолова 1948, с. 248], 12) «Il respectait la passion *où qu'il la rencontrât*» [Штейнберг 1972, с. 191].

В підрядних реченнях зі сполучниками «*bien que*», «*quoi que*», селекторами позитивної або негативної точки зору є дієслова головних речень. Самі підрядні речення не можуть впливати на семантику всього висловлювання, оскільки володіють допустовим змістом, який нівелюється головним реченням.

Що ж до допустових зворотів, то їхній вклад у вибір семантики також не є визначальним, оскільки вони не несуть жодної семантичної ознаки, яка б допомогла обрати певну точку зору в реченні. Допустові звороти вказують на поліфонію в реченні. Це твердження підтримується і їхнім перекладом: «*quoi que ce soit* (що-небудь), *quoi qu'il en soit* (що б там не було), *quel que soit* (яким би не), *pour . . . que* (як би . . . не), *si . . . que* (як би . . . не), *où . . . que* (де б не). Проте, точка зору в таких реченнях обирається дієсловом головного речення, яке здебільшого стоїть в дійсному способі.

є) Підрядні порівняння.

В цьому виді підрядних речень вживається давноминулий умовний спосіб, який інколи називають другою формою кондиціонального способу. Річ у тому, що ці обидва часи мають абсолютно ідентичні форми, які співпадають також за своїм змістом, позначаючи гіпотетичну модальність. Порівняння виражається за допомогою сполучника «*comme si*». Давноминулий умовний спосіб може бути також замінений на минулий недоконаний дійсний спосіб: 1) «. . . ils retombaient dans le péché, *comme si* le sacrement *eût été* sur eux sans force et sans efficacité» [Thibault 1969, c. 30], 2) «Des lis, dans deux vases posés sur le guéridon, saturaient la chambre *comme si elle eût été close*» [Mauriac 1992, c. 134], 3) «Le sang chuchotait à ses oreilles *comme si,* dans une coquille, *elle eût écouté* la mer» [Mauriac 1992, c.135], 4) «. . . et elle élevait la voix *comme si elle eût souhaité* d'être entendue par quelque être invisible mais aux écoutes» [Mauriac 1992, c. 143], 5) «Taisez-vous, chuchota Loïc, bêtement. *Comme si un pilote eût pu* les entendre et les viser» [Sagan 1993, c.20], 6) «Ce bourdonnement qui tout à coup, ramassant sa férocité et sa force, se précipitait dans l'air, *comme si* l'avion, cassant ses amarres et ses liens, *se fût décloué* du ciel» [Sagan 1993, c. 20], 7) «Les deux femmes frémirent et baissèrent les yeux *comme si* sans prévenir *il se fût mis complètement nu* devant elles. .» [Sagan 1993, c. 30], 8) «Mais elle parlait à Loïc en disant ça, *comme si Luce eût été* trop lâche pour la comprendre» [Sagan 1993, c. 65].

Селекторами точок зору у вищенаведених прикладах є дієслова головних речень. Дія головного речення не підлягає сумніву. Сполучник «*comme si*» вказує на можливу передумову дії підрядного речення, або на порівняння дії головного речення з дією підрядного. Певним чином виражається припущення, що обидві дії відбуваються одночасно. Варто зазначити, що давноминулий умовний спосіб вживається лише в літературній писемній мові, тоді як в розмовному мовленні замість нього використовується минулий недоконаний дійсний спосіб.

Таким чином, проаналізувавши підрядні обставинні речення за допомогою поліфонічної теорії, можна зробити висновок, що селекторами точок зору в підрядних мети, причини, часу, способу дії, порівняння можуть виступати дієслова в дійсному способі та заперечні частки. Єдиним видом обставинних, в яких відсутній селектор точки зору є умовні речення. Таким чином, поліфонічна теорія виявилася не релевантною щодо пояснення семантики функціонування умовного способу в усіх обставинних реченнях, однак продемонструвала значний потенціал у своєму подальшому використанні. Перспективність подальшого дослідження полягає у її застосуванні на більший пласт випадків використання умовного способу.

Література

Богомолова О.И. Современный французский язык. Теоретический курс: Учеб. пособ. для пед. ин-тов иностр. яз. – М.: Изд. литер. на иностр. яз., 1948. – 427 с. *Сабанеева М.К.* Функциональный анализ наклонений в современном французском языке.Учеб. пособ. – Л.: Ленинградский университет,1984.–104 с. *Штейнберг Н.М.* Грамматика французского языка. Морфология и синтаксис частей речи: Учеб. для студ. ин-тов и фак. иностр. яз. Под ред. Е.А. Реферовской. – 4-е. изд., – Л.: Просвещение, 1972. – 344 с. *Camus A.* La chute, Gallimard, 1968. *Donaire M.L.* Subjuntivo y polifonía (español, francés), Arrecife, Madrid, 2001. *Thibault A.-F.* L'Ile des pingouins, Calmann-Lévy, Paris, 1969. *Mauriac F.* Oeuvres romanesques (1911-1951), La Pochothèque, Paris, 1992. *Sagan Fr.* Les faux-fuyants, Julliard, Paris, 1993.